

İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara 1994, XXVIII+260+bir şecere.

Son yıllarda Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler bütün dünya ile beraber Türkiye'de de dik-katleri Orta Asya'ya çevirmiştir. Orta Asya tarihi genel olarak dünya tarihinin önemli bir kısmını teşkil etmesinin ötesinde Türk tarihinin de belkemiğini oluşturur. Şarkiyat araştırmaları çerçevesi içinde Asya tarihinin hemen her dönemi batılı araştırmacılar nezdinde ilgi görmüş ve pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu şekilde XIV. asrın ortalarından XVI. asrın başlarına kadar Maverâünnehr ve Horasan başta olmak üzere Asya tarihinde çok önemli bir yer tutan Timurlular ile alakalı pek çok araştırma yapılmıştır. Timurlu rönesansı olarak adlandırılan bir devre imza atan, Azeri ve Osmanlı sahası dışındaki Türklerin dili haline gelen Çağatayca'yı geliştiren bu hanedan, tarihteki mevkiine oranla yeteri kadar bilinmemektedir. Bu devreyi aydınlatacak kaynak eserlerin yazma kütüphanelerimizde bol olmasına rağmen Türkiye'de Timurlular ile ilgili bilgimizin eksik olması esef vericidir.

Timurlular ile alakalı çeşitli makale ve kitapları bulunan sayın Aka'nın çalışmaları hem bu konuya alaka duyan araştırmacıların yollarını aydınlatmakta, hem de son zamanlarda tekrar popü-ler hale gelen Orta Asya tarihine dair malumat edinmek isteyen okurların ihtiyacına cevap vermektedir. Yukarıda künyesini verdiğimiz *Mirza Şahruh ve Zamanı* adlı eseri de bu konudaki çalışmalarından biridir.

Eserin Önsöz ve kısaltmalar listesinden sonra yer alan "Kaynaklara Dâir" başlığı taşıyan kısımında (s.XIII-XXVIII) konu ile alakalı malzeme tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Bu bölüm müellifin sahaya ve kaynaklara vukufunu sergilemenin ötesinde Timurlular üzerinde çalışmak isteyen araştırmacılara yol göstermesi bakımından da kıymetlidir. Saha ile ilgili kaynaklar kitabe-ler, meskukat, vakfiyeler, resmi vesikalar, vekayinâmeler (Farsça, Arapça, Türkçe ve diğer diller), tetkikler alt başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Eserin "Giriş" kısmında (s.1-31) Timur'un ortaya çıkışından hemen önce Orta Asya'daki durumdan itibaren Timur'un ortaya çıkışı ve onun ölümüne kadar yaptığı seferleri kısaca anlatılmaktadır.

Eserin "*Timur'un Ölümünden Halil Sultan'ın Ölümüne Kadar Taht Mücadeleleri*" başlığını taşıyan birinci bölümü (s.33-97) Emir Timur'un ölümünden sonra yaklaşık altı yıl devam eden fetret devrindeki olaylara ayrılmıştır. Bu nisbeten kısa sayılabilecek dönemde Azerbaycan'dan Maverâünnehr'e kadar Timur'un tasarrufundaki yerlerde bir saltanat mücadelesi yaşanmıştır. Dolayısıyla bu dönem kısıtlılığına rağmen çok yoğun ve karmaşık bir manzara arz etmektedir. Bu bölümde önce "Timur'un ölümünden sonra Maverâünnehr ve Horasan" alt başlığı altında (s.33-42) Timur'un ölümü ile ordugâhta yaşananlara ve Halil Sultan'ın Maverâünnehr'de saltanatını ilânına yer verilmiştir. Daha sonra (s.43-55) Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab'daki gelişmeler ile Timur'un buraları idaresine tevdi ettiği Mirza Ömer, Miranşah ve Ebu Bekir'in yaptıkları, bunların birbirleriyle ve Karakoyunlular ile mücadeleleri anlatılmıştır. Bunu takiben Fars, Kirman ve Huzistan bölgelerinde yaşanan hakimiyet mücadelelerine yer verilmiştir (s.56-62). Bu yörede faaliyet gösteren ve Timur'un Ömer Şeyh'den torunları olan Pir Muhammed, Rüstem ile İskender'in mücadelelerinin yanı sıra esas hakimiyet sahası Azerbaycan ve Irakeyn olan Miranşah'ın oğulları Ebu Bekir ve Ömer'in bölgelerinde tutunamayaarak Fars taraflarına gelişlerine de yer verilmiştir. Arkasından "Halil Sultan'ın Semerkand'ı ele

geçirmesinden sonra Maverünnehr ve Horasan" başlığı altında tekrar Maverünnehr'e dönülecek Timur'un ölümünden sonra burada cereyan eden hadiseler anlatılmıştır. Bunlar arasında Timur'un vârisi Pir Muhammed'in Maverünnehr'e gelişi, Halil Sultan ile mücadelesi, Şahruh'un ve büyük emirlerin tavırları gibi konular anlatılmıştır. Birinci bölüm Timur'un varisi Pir Muhammed'in öldürülmesi, Halil Sultan'ın faaliyetleri ve Emir Hinduke tarafından tutsak alınması, Şahruh'un Semerkand'ı ele geçirmesi, Emir Şeyh Nureddin'in isyanı ve bertaraf edilmesi gibi mevzular anlatılarak sona ermektedir. Bu hadiseler sonucunda Şahruh, Timur'un kurduğu devletin merkezi olan Semerkand ve Maverünnehr'e hakim olmuştur.

Eserin ikinci bölümü "*Şahruh Zamanında Timurlu Devletin Siyasî Durumu*" başlığını taşımaktadır (s.99-185). Bu bölümde Şahruh'un Timur'un yerine tahta geçtiğinin delili olan Mirza Halil Sultan b. Mîranşah'ın kendisine teslim olması ve Maverünnehr'i ele geçirmesinden (1409) başlayarak, onun isyan eden torunu Muhammed'in üzerine yürüdüğü sırada Rey'de vefatına (1447) kadar Timurlu tahtını meşgul eden hadiseler yer verilmiştir. Bu hadiseler Halil Sultan'ın Acem Irak'ına gönderilmesinden itibaren, Ömer Şeyh'in oğulları Rüstem, İskender, Baykara ile Pir Muhammed'in birbirleri ve Şahruh ile olan mücadeleleri (s.99-106) ile başlamaktadır. Şahruh'un saltanatı boyunca onu meşgul eden en önemli meseleler olarak doğuda ve kuzeyde Moğollar ve Özbekler, bauta ise Karakoyunlular dikkat çekmektedir. Bunlardan Özbekler ve Moğollarla mücadeleler daha ziyade Maverünnehr'in idaresine getirilen Uluğ Bey'in hakimiyet bölgesinde cereyan etmiş ve Şahruh da ona destek olmuştur. Bu konular eserin II. bölümünde birkaç alt başlık altında (Moğollar; s.109, 111-113, 128-135, Özbekler; s.111-112, 135-138, 146-147, 159-160) anlatılmıştır. Yine Şahruh'un saltanatı boyunca Timurlu tahtını ziyadesiyle meşgul eden Karakoyunlular ve bunlar üzerine düzenlenen üç sefer ikinci bölümde anlatılan hadiselerdendir (I. sefer s.115-125, II. Azerbaycan seferi s.140-145, III. sefer s.149-157). Eserde belli başlı olaylar dışında müteferrik hadiselerde alt başlıklar içinde incelenmiştir. Mesela, Mirza İbrahim'in Huzistan Seferi (s.126), Uluğ Bey'in Herat'a gelişi (s.126-127), Hurufiler'in Şahruh'u öldürme teşebbüsü (s.138-140), Herat'ta Salgın Hastalığın Başgöstermesi (s.153), Mirza Kaçar'ın Kabil ve Gaznin Hakimliğine Tayini, Hükümdar'ın Serahs Tarafında Avlanması (s.159) gibi. Eserin II. bölümü Çin (s.172-174) ve Memlukler (s.174-182) ile münasebetler ve Şahruh'un Şahsiyeti (s.182-185) alt başlıkları ile sona ermektedir. Çin ile münasebetler kısmında Timur devrinden başlayarak taraflar arasındaki ilişkilere elçilerin geliş gidişlerine değinilmiştir. Memlukler ile münasebetler mevzusu Şahruh ile sınırlı tutulmayıp daha önce tarafların durumuna da kısaca temas edilmiştir. Daha sonra taraflar arasındaki ilişkilere ve elçi teatilerine yer verilmiştir. Eserin ikinci bölümünde son olarak Şahruh'un şahsiyeti üzerinde durulmuştur. Son derece barışçıl bir insan olan Şahruh'un dindar kişiliğinin yanısıra töreyi de ihmal etmediği vurgulanmış, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih kitapları okuduğu, özellikle tarihte geniş malumat sahibi olduğu belirtilmiştir. Onun âlim ve sanatkârları himaye ettiği ifade edilmiş ve saltanatı sırasında liyakatli beyleri görevde tutmak konusunda başarılı olduğuna değinilmiştir.

Eserin üçüncü bölümü "*Şahruh Zamanında Devletin İdarî, İktisadî ve Kültürel Durumuna Umumî Bir Bakış*" başlığını taşımaktadır (s.187-216). Bu bölümde önce "Devlet Teşkilatı" alt başlığı (s.187-193) altında Hükümdar Ailesi (s.187-188), Ordu (s.188-189), Maliye (s.189-192), Hakim-Daruga (s.192), Diğer Memuriyetler (s.192-193), arabaşlıkları altında devlet yapısı tanıtmaya çalışılmıştır. Daha sonra "İmar Faaliyetleri" (s.193-200) alt başlığı yer alır. Burada verilen malumattan da anlaşılacağı üzere Timur'dan itibaren hanedan üyeleri, hanımlar ve beyler adeta medrese, hankâh vs. yapma konusunda birbirleri ile yarışmışlardır. Yine İktisadî-zirai Faaliyetler ve Halkın Durumu (s.200-208) bahsinde de ticaretin teşvik edilmesi, kanallar açılması, savaşlar dolayısıyla harap olan yerlerin imarı gibi konulara yer verilmiştir. Üçüncü bölümün bir diğer ara başlığı "Dinî hareketler" (s.208-211)dir. Eserin üçüncü bölümü Çağatay Edebiyatı (s.211-

213), Resim, Süsleme (s.213-214) ve Musiki (s.214-216) alt başlıkları ile sona ermektedir. Bu başlıklar altında da genel olarak Timur ve Şahruh devirleri kültür hayatını yansıtan malumatlar verilmiştir. Fakat yazarın önsözde de belirttiği gibi konular ayrıntılarıyla ele alınmaktan ziyade, devrin bazı özelliklerine temas edilmiştir. Ancak bu kadarı bile Timurlu devrinin ne kadar parlak olduğunu sergilemeye yeterlidir.

Eserde III. bölümden sonra "Sonuç" (s.217-218) başlığı altında Şahruh devrinin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Burada Karakoyunlular'ın ve Özbekler'in faaliyetlerine rağmen Şahruh'un uzun süren saltanatının başarılı olduğuna hükmedilebileceği, zira hakimiyetini kabul ettirdiği fakat fiilen Türkmenlerin denetiminde olan Azerbaycan ve Arap Irak'ı hariç babasının elde ettiği ülkeleri hemen hemen elde tutmayı başardığı gibi, iç mücadelelere son verdiği, devletin kırk yıl daha şaşaalı bir şekilde devamını sağladığı belirtilmektedir. Yine bu kısımda sünnî tarikatların Şahruh'un şahsında kuvvetli bir hâmi buldukları, ancak sünnî din adamlarının Osmanlı devletinde olduğu gibi göçebeler arasına gitmeyip şehirlerde yaşamalarının şilik cereyanının kuvvetlenmesine ve halk arasında büyük çatışmaların çıkmasına yol açtığı belirtilmiş ve neticede mutaasıp taraftarlarından sağladığı askerî güçle şilliğin, dinî görüşlerini birleştirerek Safevî devletinin doğmasına sebep olduğu gibi daha sonraları Türkistan'daki öteki Türk-İslam devletleri ile Osmanlılar arasındaki münasebetlerin kesilmesine de yol açtığı ifade edilmiştir.

Eser zengin bir bibliyoğrafya (s.221-231), indeks (s.233-260), Timur ve oğullarına ait soy-kütüğü ile sona ermektedir.

Mirza Şahruh ve Zamanı Zeki Velidi Togan'ın henüz neşredilmemiş olan ve Timur monografisi şeklindeki "13-15. asırlar Tarihi" adlı çalışması sayılmazsa Barthold'un *Uluğ Bey ve Zamanı* adlı eserinden sonra Timurlular devrini aydınlatan ikinci ve Şahruh devrine dair de ilk ve tek monografidir. Bir dönemin bütün yönleriyle tek eserde ayrıntılı olarak tasvir edilmesi imkânsızdır. Dolayısıyla Timurlular devrinin çeşitli yönleri ile alakalı muhtelif eserler kaleme alınmışsa da yerli ve yabancı literatürde Şahruh ve zamanına ait müstakil ve bu hacimde bir eser yoktur. Eser bu boşluğu doldurması ve Türk okurlarını kolay malumat edinemeyecekleri bu sahada bilgilendirmesi bakımından da önemlidir. Bu kıymetli çalışmaya bir harita ilave edilseydi İran ve Maveraünnehr'deki yer adlarına fazla âşina olmayan okurlar hadiseleri daha kolay takip edebilirlerdi.

HAYRUNNİSA ALAN

